

De slaap van de rede

Over rationaliteit in wetenschap en samenleving.

Rob Devos, ACCO, Leuven, 1994, 205 blz.

'Rationeel zijn' betekent in de moderne tijd iets positiefs. Overal wordt gepleit voor een 'rationeler' omgaan met de dingen en met elkaar. Niet steeds duidelijk is echter waartegenover 'het rationele' wordt gesteld. Het emotionele? Het ordeloze? Het machteloze? Het redeloze? Het ongekende/onkenbare? En evenmin is steeds duidelijk waarom het rationele dan de voorkeur geniet. Omdat er redenen voor kunnen gegeven worden, natuurlijk. Maar precies dergelijk argument dreigt ons in een eindeloze cirkelredenering te doen belanden omdat het soort redenen dat nog als redelijk wordt erkend in de moderne tijd aanzienlijk werd beperkt.

In onderhavig boek gaat Robert Devos op zoek naar de verschillende betekenissen van rationaliteit, zoals die in diverse stromingen in de hedendaagse wijsbegeerte aan de orde worden gesteld en waarbij uiteindelijk het onderscheid vervaagde tussen 'het redelijke' en 'het rationele'. Rationaliteit werd vereenzelvigd met de wetenschappelijke kenvorm en ook daartoe beperkt. Wat buiten de greep van die kenvorm lag, werd tot irrelevantie *gedoemd* en wie er zich om bekommerde werd geacht zich slechts met schijnproblemen in te laten. De filosofie, hoewel bij uitstek de behoever van 'de rede' werd in naam van 'de rationaliteit' verdrongen terwijl zijn, in het recente 'postmodernisme', zelf een aanval tegen 'de rede' inzette.

Terecht benadrukt de auteur in zijn inleiding het probleem van taal en communicatie waarin termen zoals

'rationaliteit' hun betekenis krijgen. Het gaat hem niet om een alomvattend overzicht te presenteren van diverse opvattingen of definities van rationaliteit maar wel om, op grond van exemplarische lectuur van enkele wijsgerige stromingen de vraag te beantwoorden welke 'redelijkheid' we - de westerse cultuur - realiseren en welke redelijkheid we wensen. Gezien taal filosofie en wetenschapsfilosofie centraal staan in de 20e eeuwse wijsbegeerte leidt die vraagstelling hem als *vanzelfsprekend* naar enkele 'kernproblemen' in de hedendaagse filosofie.

De slaap van de rede is ontstaan vanuit een cursus Wetenschapsleer die de auteur doceert aan de KUL. Dat heeft als voordeel dat het boek zeer pedagogisch is opgezet. Het geeft telkens een heldere weergave van de kerngedachten van een denker, de knelpunten en onopgeloste problemen en reikt tevens een handige literatuurlijst aan bij iedere besproken auteur. Aldus heeft het boek de grote verdienste om de toegankelijkheid van de filosofische stellingname te vergroten. Het nadeel van deze werkwijze is dan weer dat het hoofddaccent van het boek ligt bij de presentatie van anderemans denken en dat de auteur nauwelijks ruimte neemt voor een eigen gedachtenontwikkeling. Een inleidend boek, met andere woorden, *maar dan toch een boek dat is opgebouwd vanuit een centrale probleemstelling en dat bijzonder helder is geschreven en opgebouwd.* Het heeft bovendien de grote verdienste om bij iedere uiteenzetting van het wetenschapsfilosofische gedachtengoed ook de socio-politieke opvattingen te expliciteren, zodat duidelijk wordt dat achter ieder 'theoretisch' programma ook maatschappelijke bekommernissen een rol spelen.

De auteur schets vooreerst de rationaliteitsopvatting van het logisch positivisme van de Wiener Kreis, die volgens hem het dominante model vertolkt. Centraal staat hier een kennisbegrip dat is opgebouwd uit logisch-analytische proposities enerzijds en 'verifieerbare' werkelijkheidsuitspraken anderzijds. Uitspraken die niet vatbaar zijn voor (empirische) verificatie zijn zinloos, want men kan niet nagaan of zij waar of vals zijn. Precies dit 'empirisme' wordt door Popper en diens kritisch rationalisme, dat in het tweede hoofdstuk wordt behandeld, op de korrel genomen; er bestaan geen 'feiten' los van 'theorieën'. Alle 'feiten' zijn theorie-afhankelijk. Kuhn zal deze stelling radicaliseren en 'de' wetenschap historiseren als een opeenvolging van onderling onvergelykbare paradigmata. Het standaardmodel van wat kennis is, wordt aldus ondermijnd; kennis als adequate representatie van een objectieve werkelijkheid wordt vervangen door een subject-afhankelijk weten, een weten dat zich daardoor tegelijk 'in' de geschiedenis en 'in' de maatschappij situeert. Die wetenschapsfilosofische ondermijning van de positivistische opvatting van rationaliteit heeft echter het statuut van de wetenschappen op maatschappelijk vlak nauwelijks ondermijnd. Er zijn dus blijkbaar ook andere dan louter 'theoretische' krachten aan het werk om het succes van een zekere kenvorm te verklaren. In een vierde hoofdstuk onderzoekt de auteur daarom ook de maatschappelijke context waarin die kennisvorm, sedert Francis Bacon en René Descartes, tot ontwikkeling kwam en, via haar technologie die maatschappelijke structuren diepgaand beïnvloedt heeft. Het vormt de voorbereiding tot een uitvoerig hoofdstuk waarin de auteur het onderzoek

van Michel Foucault van de moderne 'epistème' presenteert. Het moderne weten heeft, met name op het terrein van de menswetenschappen, een eigensoortige disciplinaire macht in werking gesteld waarin 'de mens' zowel werd geproduceerd als onderworpen ('assujettissement'). Robert Devos biedt een uitvoerig overzicht van Foucaults onderzoekstrajecten, maar besluit dat zij uiteindelijk een normatieve positie ontberen. De 'kritische retoriek' van Foucault schiet tekort omdat zij een theoretisch kader weigert waarin zijn 'kritiek' als 'kritiek' kan worden begrepen. Een vergelijkbaar bezwaar heeft de auteur tegenover Paul Feyerabend's verdediging van een theoretisch pluralisme en methodologisch anarchisme binnen de wetenschappen; diens perspectivisme kan dienst doen als een heilzame 'ontwenningstrategie' tegen de dominante vorm van rationaliteit, maar kan geen kritische filosofie funderen die ook nog een alternatief in termen van 'het betere' verdedigen

kan. Een dergelijk kader vindt de auteur wél terug in het werk van Jürgen Habermas, die vanuit zijn onderscheid tussen instrumentele, strategische en communicatieve rationaliteit tenminste een benadering aanreikt waarin de eenzijdige rationaliteit van de 'technoscience' kan worden geanalyseerd, zonder daarom iedere opvatting van rationaliteit te moeten verwerpen. Naast de dominante strategisch-instrumentele ken- en handelingsvorm, die de leefwereld verregaand koloniseert, verdedigt Habermas én de relevantie én de emancipatorische betekenis van het communicatieve handelen en de communicatieve opvatting van rationaliteit als een gerichtheid op 'Verständigung' vanwege autonome en mondige burgers. De auteur besluit zijn boek door zich aan te sluiten bij Habermas' opvatting van 'het moderne' als een onvolleindigd project. Rationaliteit mag niet worden verengd tot het technisch-instrumentele product van het 'Verstand' maar heeft een ruimere en andersoortige draagwijdte

als communicatieve redelijkheid, als activiteit van het 'Vernunft'. Die redelijkheid maakt integraal deel uit van het Verlichtingsproject maar werd door de enge identificatie van rationaliteit met de technisch-instrumentele kenvorm al te sterk verwaarloosd. Zij dient uit haar slaap gewekt, zodat men Verlichting terug als bevrijding kan denken, een bevrijding door de rede die ook een bevrijding van een enge rationaliteitsopvatting veronderstelt. In die zin heeft Kants' opvatting van Verlichting niets aan actualiteitswaarde verloren: 'Sapere aude! Heb de moed om te denken! Dat blijft het devies van een filosofie die de erfenis van de Verlichting niet voortijdig en lichtzinnig wil opgeven'.

Wie op een heldere, overzichtelijke en kritische wijze wenst kennis te maken met het denken van enkele van de meest invloedrijke denkers uit de twintigste eeuw zal in *De Slaap van de rede* een zeer degelijke uiteenzetting vinden.

Koen Raes